

Սաքենիկ ՍԱՐՈՅԱՆ Երևանի պետական համալսարան

ՀԱՐՑԸ ՈՐՊԵՍ ՈՉ ԲԱՑԱՀԱՅՏ ԺԽՏՄԱՆ ՄԻՋՈՅ

Հայտնի է, որ իմաստի արտահայտման եղանակները կարող են լինել ինչպես ներակա, այնպես էլ արտակա: Ներակա են այն եղանակները, որոնք արտահայտվում են ոչ բացահայտ կերպով, ավելի մեղմ են կամ ավելի մոտավոր: Արտակա են այն միջոցները, որոնց արտահայտումը կատարվում է բացահայտ եղանակներով:

Տվյալ հոդվածում քննության ենք ներակել ներակա ժխտական իմաստի արտահայտումը՝ հարցական նախադասության միջոցով: Ներակա ժխտական իմաստի արտահայտումը բավական լայն և լեզվաբանական առումով հետաքրքիր ոլորտ է, քանի որ այն ունի արտահայտման տարբեր եղանակներ: Ուսումնավիրելով ներակա ժխտման արտահայտման ձևերն ու դրան բնորոշ առանձնահատկությունները, նկատում ենք, որ հարցը ներակա եղանակով ժխտական իմաստ արտահայտելու բավական հաճախ կիրառվող միջոցներից մեկն է:

«Հարց» հասկացությամբ նկատի ունենք ոչ թե բուն հարցերը, որոնք ուղղված են տեղեկություն կամ գիտելիք ստանալու, այլ հարցի այն տեսակը, որում կարող է արտահայտված լինել խոսողի վերաբերմունքը, դիրքորոշումը, մտադրությունները, կարծիքը և այլն:

Դա, հավանաբար, ճարտասանական կամ հոեստրական հարցն է, քանի որ դրա կիրառման դեպքում խոսողը չի ակնկալում որևէ պատասխան: Շարտասանական կամ կեղծ հարցի շնորհիվ հնարավոր է դառնում միաժամանակ և՝ ժխտել և զարմանք արտահայտել՝ ընդգծելով և սաստկացնելով հնչեցված մտքի անհնարինությունը: Նշված հարցերը, սովորաբար, չեն ակնկալում որևէ պատասխան, այլ պարզապես հնչեցվում են հաստատումը չեզոքացնելու, հերքելու, ժխտելու փոխարեն: Դրանք կեղծ հարցական նախադասություններ են, որոնք կիրառվում են որպես ժխտման միջոց:

Այսպես, “*You don't care if I starve?*”
“*Why on earth should I?*” (*Maugham, 92*).

Խոսողն ակնիայտորեն նկատի ունի “*I don't care if you starve*”: Անշուշտ վերը նշված խոսքային միջավայրում հավանական և կիրառելի է նաև վերջին տարբերակը, սակայն հարցական տարբերակն ավելի արտահայտիչ և ավելի ազդեցիկ է դարցնում խոսքը: Դա, թերևս, պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հարցն ավելի աշխույժ և վառ կերպով է արտահայտում միևնույն միտքը: Տվյալ դեպքում՝ փոխանցվող ժխտական միտքը արտահայտվում է ներակա եղանակով և ավելի հստակ է ընգծում խոսողի կարծիքն ու դիրքորոշումը:

Հոեսորական կամ ճարտասանական հարցի ձևով արտահայտվող ժխտումը քննելով՝ O. Ախմանովան առանձնացնում է *առողանական միջոցներով արտահայտված ժխտում հասկացությունը* /Ախմանովա, 2004: 124/¹:

Ն. Լիսենկովան նույնապես անդրադարձել է կեղծ հարցական նախադասությունների իմաստային վերլուծությանը՝ համարելով դրանք ժխտման արտահայտչամիջոցները: Քննության առնելով ոչ բացահայտ ժխտում արտահայտելու հարցական ձևի կիրառությունը խոսակցական լեզվում Լիսենկովան եկել է այն եզրակացության, որ դրանք շարլոն արտահայտություններ են /Լիսենկովա, 1989/: Սիգուցե նշված կարծիքի հետ համաձայնվեինք, եթե չլինեին հարցի միջոցով արտահայտվող ներակա ժխտման մի շարք իմաստային առանձնահատկություններ: Դրանցից, թերևս, կարևորագույնն այն է, որ հարցով ժխտելու ժամանակ խոսողը գործի է դնում միաժամանակ մի քանի միջոց: Դա կարող է լինել ձայնի տոնը, ոհմախաղը, քմծիծաղը, դադարը, և մի շարք այլ հնարներ: Հետևապես, յուրաքանչյուր ժխտող հարց կարող է յուրովի արտահայտված լինել:

Հարցի միջոցով ներակա ժխտման արտահայտումը քննելիս նկատում ենք, որ տարբեր համատեքստերում ժխտում արտահայտող ճարտասանական հարցը կարող է իմաստային տարբեր

¹ Հեղինակը հայտնում է այն տեսակետը, որ ժխտական ասույթներում կարևոր է առողանության դերը:

Երանգներ հաղորդել: Մի դեպքում դա կարող է լինել զարմանք, մեկ այլ դեպքում՝ տարակուսանք, հեզնանք և այլն.

*'Did they pay for the five they took?' Pawell asked.
'Pay?' the husband snorted (Poland, 71).*

Այս օրինակում, թերևս, Ժխտումն ուղեկցվում է հեզնանքով: Կրկնելով բուն թեմային առնչվող բառը հարցական հնչերանգով՝ խոսողը ցույց է տալիս, որ դա չի կատարվել (այսինքն՝ մատնանշվում է բուն հատկանիշի բացակայությունը): Այստեղ, իհարկե, կարենոր դեր են կատարում արտալեզվական միջոցները, որոնք բանավոր խոսքում ավելի ակնհայտ կերպով են ընդգծում խոսողի վերաբերմունքը:

Քննելով միևնույն ասույթը հաստատական կառույցում, համոզվում ենք, որ առանց հարցական նշանի հանդես գալու դեպքում նույնպես այն կարող է ժխտում արտահայտել, եթե արտաքերվի որոշակի հեզնական առողակությամբ.

*'Did they pay for the five they took?' Pawell asked.
'Pay...' the husband snorted.*

Խոսքային նման միջավայրում, բնականաբար, գործի են դրվում արտալեզվական տարրեր միջոցներ, որոնք օգնում են ավելի պարզ և պատկերավոր կերպով արտահայտել տվյալ ասույթի ներակա իմաստը: Դա կարող է լինել հնչերանք, շեշտադրում, հեզնանք, դիմաշարժություն և այլն:

Հարցի միջոցով ոչ բացահայտ ժխտում արտահայտող ասույթներն ուսումնասիրելիս հանդիպում ենք տարրեր կառուցվածքային առանձնահատկությունների. Եթե վերոհիշյալ օրինակում կրկնվում է այն բայը, որի վերաբերյալ խոսողն ակնկալում է կա'ն հաստատական կա'ն ժխտական պատասխան, ապա հետևյալ օրինակում զրուցակիցը սահմանափակվում է պարզապես մեկ հարցական բառով.

*"Is it to be extinguished?"
"How? It seems very strong" (Poland, 131).*

Առօրյա խոսքում, ինչպես նաև գրավոր խոսքում հաճախ հան-

դիպում ենք հարցի միջոցով ոչ բացահայտ ժխտման հետևյալ տարբերակներին.

1. "Where did she go?"
"Who knows?" /Poland, 252/.
2. "Is his brother of the same dimensions?"
"How would I know?" (Poland, 77).
3. "Find me three carts. Get them to the tent immediately"
"How? All the carts have been taken to the field" (Poland, 197).

Նշված երեք օրինակներում էլ տրվող հարցերը չեն ակնկալում որևէ պատասխան: Երեք տարրերակներում էլ հուսորական հարցի միջոցով կատարվում է անողղակի ժխտում /Who knows?, How would I know?, How?/: Առաջին և երկրորդ օրինակներում Who knows? և How would I know? հարցերն իմաստով համարժեք են I don't know պատասխանին, իսկ երրորդ տարրերակում՝ How? հարցի միջոցով խոսողը կրկին շեշտում է իր գրուցակի կողմից առաջարկվող գործողության անհնարինությունը:

Ուսումնասիրությունները ցոյց են տալիս, որ բազմաթիվ են այն դեպքերը, երբ ուղղակիորեն ժխտելու, մերժելու կամ ժխտական բառեր կիրառելու փոխարեն տրվում են տարրեր տիպի հարցեր:

Հետևելով խոսքային գործընթացին նկատում ենք, որ ժխտելու, մերժելու կամ հակադրվելու բազմազան ներակա միջոցներից հատկապես շատ են հանդիպում հարցական կառույցի նախադասություններ: Ինչպես արդեն նշել ենք, ոչ բացահայտ ժխտում արտահայտելու այս եղանակը բնորոշ է հատկապես երկխոսություններին: Երկխոսությունը հաղորդակցման այնպիսի միջոց է, որում խոսակիցներն ունեն, կարելի է ասել, անսահմանափակ ազատություն արտահայտվելու, և այդ իսկ նպատակով՝ կիրառելու տարրեր լեզվական և արտալեզվական միջոցներ: Հատկապես երկխոսության մեջ կամ խոսքային միջավայրում է, որ խոսողը հնարավորություն ունի խոսքային ակտը կառուցել համապատասխան կերպով և, կիրառելով նշված միջոցները, ասույթը ծառայեցնել որոշակի հաղորդակցական նպատակի:

Երկխոսությունը խոսքի առավել կենդանի միջոց է, որում բուն նյութի փոխանակումից բացի դրսևրվում են նաև խոսողի հույզերը, մտադրությունները, հետաքրքրությունները, վերաբերմունքը և այլն: Երկխոսությանը բնորոշ է երկխոսական միասնությունը, որը ենթադր-

բում է հարց ու պատասխան: Տվյալ դեպքում, սակայն, հարց ու պատասխանի հերթականությունն այլ կերպ է արտահայտված և հարցը միշտ չէ, որ պատասխան է ակնկալում:

Դիտարկենք ևս մի քանի օրինակ, որոնցում հարցի միջոցով կատարվում է խուսափում ուղղակի ժխտումից.

1. "Dirk Stroeve thinks you're a great artist".

"What the hell do you suppose I care? / Maugham, 82/

2. "..... I thought you'd like to know what people think about it"

"Would you? How can you care for the opinion of the crowd?"

(Maugham, 85)

3. "Will you let me see your pictures?"

"Why should I?"

4. "Are you making a good living?" I asked smiling.

He chuckled: "Do I look it?" (Maugham, 82)

5. "Will you go over to Paris and see Charlie?"

"I? Fred is set on going" (Maugham, 36).

Նշված բոլոր օրինակներում հարցը փոխարինում է ժխտական արտահայտություններին: Յուրաքանչյուր դեպքում էլ հարցի փոխարեն պետք է հնչեր ժխտական պատասխան. սրա մասին պարզ է դառնում տվյալ ասույթների իմաստային վերլուծությունից:

Հարկ է նկատել, որ խորային կառույցներում, ներակա ժխտական իմաստը թե՛ համատեքսուում և թե՛ երկխոսություններում, այնուամենայնիվ, ընկարգում է լսողի կամ ընթերցողի կողմից, որքան էլ այն «թաքնված» լինի: Խորային միջավայրում ոչ բացահայտ ժխտական իմաստ արտահայտելը համեմատաբար ավելի հեշտ է, քանի որ երկխոսության մեջ խոսողը հնարավորություն ունի թեմայից խուսափելու, խոսքը շրջելու, կրկնելու, հեզմելու, հարց տալու, հարցով պատասխանելու և այլն: Ավելին, երկխոսության մեջ կիրառվում են նաև մի շարք արտալեզվական միջոցներ, որոնք նպաստում են, որ տվյալ ասույթը լիարժեք կերպով ծառայի նպատակին և լսողին կամ ընթերցողին հաղորդի այն իմաստը, որն իրականում ենթադրվում է և ոչ այն բառացի իմաստը, որ հնչեցվել է:

Կերծ հարցական նախադասությունների միջոցով արտահայտվող ժխտումը գործառական փոխակերպման գործընթաց է, որն ուղեկցվում է իմաստի վերահմաստավորմամբ: Այն է՝ ասույթի բուն

իմաստը գտնվում է նախադասության խորքում և չի համապատասխանում վերջինի կառուցվածքին:

Կեղծ հարցական նախադասություններն իմաստով հակադրվում են ձևականորեն հաստատվող մտքին: Նշված դեպքում հարցական ձևակերպումը չի ակնկալում հարցի պատասխան, ուստի վերջինների միջոցով կատարվում է ասույթային միավորների վերահնաստափորում:

Հաղորդակցման ընթացքում խոսողի կողմից արտահայտված մտքերն անմիջականորեն առնչվում են խոսակցի հետ, քանի որ խոսողն ակնկալում է արձագանք: Յանկացած միտք հնչեցնելիս խոսողը պետք է ստանա որոշակի արձագանք: Հնարավոր արձագանքի ակնկալումը խոսողից պահանջում է ընտրել արտահայտման յուրահատուկ ձևեր և հնարներ, որոնք նպաստում են հաղորդակցման արդյունավետ ընթացքին: Խոսողը կիրառում է համապատասխան միջոցներ, որպեսզի խոսքը ծառայի հաղորդակցական նպատակին, իսկ խոսակցը գործի է դնում տեսողական-լսողական ընկալումը, որը կարևոր գործոն է խոսքի ընկալման համար:

Կարելի է եզրակացնել, որ հարցը ոչ բացահայտ ժխտում արտահայտելու բավական ձկուն և հեշտ միջոց է: Այն իր մեջ ներառում է միաժամանակ տարբեր լեզվական տարրեր և արտահայտում է խոսողի մտքերը: Ժխտում պարունակող հարցերը կեղծ են, քանի որ դրանք չեն ակնկալում որևէ պատասխան, այլ նպատակ ունեն ժխտելու կամ մերժելու հնչեցված միտքը:

Խոսքային ակտում մեծ է ժխտում պարունակող հարցի արտաքերժման տոնի կարևորությունը, քանի որ ոչ բացահայտ ժխտական իմաստով ասույթի ներակա իմաստն ընդգծելու համար խոսողը կիրառում է որոշակի լեզվական և արտալեզվական միջոցներ, որոնք խոսակցին օգնում են ընկալել խոսողի հաղորդակցական նպատակը:

Ժխտում արտահայտող հարցական ասույթներին բնորոշ է նաև հոլովարտահայտչականորթյունը, քանի որ դրանցում կարող են արտահայտվել խոսակիցների հույզերը, հոգեվիճակը, վերաբերմունքը, մտքերը և այլն: Ներակա ժխտում պարունակող հարցը խոսքային վառ և կենդանի միջոց է, որում արտահայտվում է խոսողի դիրքորոշումը, տրամադրությունը, վերաբերմունքը և այլն:

ԳՐԱՎՈՒՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ахманова О.С. О психолингвистике. М.: Издательство Московского университета, 1957.
2. Ахманова О.С., Гюббенет И.В. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема // Вопросы языкоznания, 1977, № 3.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 2004.
4. Лисенкова Н.Н. Псевдовопросительные высказывания в английской разговорной речи. Автореф. канд. дис. Одесса, 1989.
5. Панфилов В.З. Взаимодействие языка и мышления. М., 1971.
6. Попович М. В. Философские вопросы семантики. Киев, 1975.
7. Чесноков П.В. Понятие о суждении, вопросе, побуждении и логической фразе // Ученые записки Ростовск. пед. ин-та, вып. 4. Ростов н/Д., 1978.
8. Clark H., Lucy P. Inferring from “what” is said: A study in conversationally conveyed requests // Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour, v. 14. L., 1975.
9. Maugham S.W. The Moon and Sixpence. UK: William Heinemann, 1919.
10. Michener J.A. Poland. New York, 1983.

С. САРОЯН – *Вопрос как средство выражения имплицитного отрицания.* – Имплицитное отрицание – это семантическая категория, которая выражается разными способами. Вопрос является одним из средств выражения имплицитного отрицания, которое дает возможность говорящему отрицать, не употребляя при этом отрицательных слов или частиц. В данной форме говорящий имеет возможность не только отрицания, но и выражения в высказывании своего мнения, убеждения, эмоций, мыслей и т.п.

S. SAROYAN – *Question as a Means of Expressing Implicit Negation.* – Implicit negation is a semantic category having different means of expression. Interrogative sentences or questions are one of the various means that are applied when we want to negate an idea or to express contradiction. Questions containing implicit negation generally do not need any answer; they express the viewpoint, position, mood, feelings or emotions of the speaker. Therefore, besides negating, they have also an expressive function.